

A KURUC KÖLTÉSZET PROBLÉMÁI

Előadásomnak már a címe is elárulja, hogy nem a kuruc költészet nagy problémájára felel, hanem a kutatás során felvetődött egyes kérdéseket veszi számon. Bizonyára sokkal több megvitatásra és megoldásra váró kérdése van a régi magyar irodalom e fontos részletének, mint amiről most szó fog esni. Mégsem volt felesleges a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak az a döntése, hogy a kuruc költészet problémáit már most — a kutatás e kezdeti stádiumában is — éppen a további kutatás érdekében vigyük a közönség elé, mert a kérdések megvitatása, új kérdések, új szempontok felvetése hasznos támogatást fog nyújtani a további munka számára.

I. A kuruc költészetről csak akkor beszélhetünk, ha már megmondottuk: mi a kuruckor, mikor kezdődik és mikor ér véget?

Bár a kuruckorra vonatkozó ismereteink elég fogyatékosak — jóformán csak a felszínén, az események külső rendjében tudunk tájékozódni — s a kurucság fogalmát sem tudjuk mindnyájunk számára megnyugtató módon meghatározni, mégsem szabad irodalomtörténeti előadásunkat hosszú történeti bevezetéssel terhelni. Meg kell elégednünk azzal, hogy nagy vonásokban felvázoljuk a kurucság történetéből azt, ami okvetlenül szükséges költészetének megértéséhez.

Ha a kuruckort a szorosan összetartozó események rendjével mérjük, kuruckor az a negyven esztendő, mely 1672-től 1711-ig, az első kuruc támadástól a szatmári békéig terjed. Mikor azonban a kurucság irodalmi termését vesszük számba, kissé tágítani kell ezeken a határokon.

Mindjárt az eredet kérdésénél is. A kurucság Zrinyit tekintette szellemi ősenek, s nem is ok nélkül: az első kurucok Zrinyi utolsó politikai gondolatait mondták ki és próbálták megvalósítani, mikor szabadságharcot kezdtek a kíméletlen bécsi abszolutizmus ellen. A kuruc költészet első hangjai a Zrinyit sirató énekekben csendülnek fel.

A kurucvilágot elindító nagy esemény a Wesselényi-féle összeesküvés. Ez a hőhőrbárd alatt elvérző főúri kísérlet ürügyet szolgáltatott a bécsi udvarnak arra, hogy abszolutisztikus törekvéseit most már a fegyveres erőszak eszközeivel is érvényesítse, s lesújtson — a megtorlás jogcímén — azokra, akik újtába állottak: a Wesselényi-összeesküvés társadalmi bázisát alkotó protestáns középnemességre. Az első kurucok a vérbosszú elől a Partiumba futó nemesek: ők alakítják ki az új, törökbarát, németellenes magyar politikát. Nemzeti sérelmeket panaszoló, németgyűlölettel telítődő verseik a kuruc költészet első termékei. Keserű, hontalanságukat s a haza dicsőséges multját sirató szép énekeik először ütik meg a kuruc költészetben oly sokszor feltörő fájdalom és az elnyomók iránt érzett szenvedélyes gyűlölet hangját.

E nagy középnemesi nemzedék nyerte meg a nemzeti függetlenség kivívására szövetséges társul a magyar jobbágyságot, midőn 1672-ben jobbágysorból való felszabadulást ígért a fegyvertörő szegénységnek. Így jelennek meg a történelem színén az első kuruc jobbágyok: a szétzúlló végvári katonákból és az elnyomás elől erdőbe futó parasztokból toborzódó szegénylegények, akikre még nagy feladat vár a kurucság történetében. Ki ne ismerné őket a Buga Jakab híres énekéből?

A kurucvilág történetének két nagy szakasza van. Az első a törökre épül Thököly Imre vezérletével, s a török bukásával ér véget. Thököly hadinépét minden történeti studiumnál jobban megmutatja a *Tököly haditanácsa*, ez a félig még Tinódi-ra emlékeztető, de mondanivalójában már egészen a kuruckort tükröztető ének. A kuruckor másik szakasza II. Rákóczi Ferenc szabadságharca. A két nagy hullám között jó másfél évtizedes szakadék áll, ez a népi kurucság ideje a kurucvilág történetében. A Thököly kezéből kihulló kuruc zászlót a szegénylegények emelik fel és adják át Rákócziinak.

A kuruc költészet java termése a Rákóczi-szabadságharc idejéből való. A Thököly-korszak termése jóval szegényesebb, s még jórészt a protestáns vallási költészettel fonódik össze. A jeremiádok a vallásos és a hazafias költészet határán állanak. Jó példa a vallásos és a hazafias elem egybefonódására egy 1700-ban, tehát már a Rákóczi-korszak kezdetén keletkezett jeremiád: *a Zokogó sírással sirhatsz magyar nemzet* kezdetű ének. Eleje a kuruc költészet java termékeiből való, de azután hirtelen helyi jellegű református sérelmek felsorolásába fullad. A Rákóczi-felkelés elején katolikus színezetű hazafias énekek is születnek, de a kuruc költészet ekkor már az elvilágiasodás jegyében áll. Újra megjelenik egy-két, Thököly idejéből már ismert, régi szabadságot és dicsőséget sirató nemesi ének, de a hadi eseményeket lírai feszültséggel tárgyaló históriás énekekben már jól felismerhető a nép hangja is, akárcsak a táncdalokban; a szegénylegény-énekek pedig már egészen a felszabadulás reményességében fegyvert fogó jobbágyok forradalmi lelkesedéséről, majd csalódásról számolnak be. Van azután a kuruc költészetnek egy sajátos, korhoz és eseményekhez nchezen köthető műfaja is: a bujdosó ének. A német megtorlás előtt a kurucok kezdetén Erdélybe bujdosó nemesek és a szatmári béke után kibujdosó kurucok, s a közben eltelt fél század minden hazátlan kuruca bujdosó énekekben panaszolta el nyomorúságát és adott hangot reményességének. Gazdag anyag ez is. Hányféle hangot üt meg Buga Jakab énekének nyers és mégis művészi naturalizmusától a Rákóczi-nak tulajdonított énekek zsoltározásáig! E széles kedvvel áradó folyó irodalmi lomokat is sodor magával: versbe tördelt prózát, kibírhatatlan abecedarumokat. Mindezeknek a történetíró hasznát veszi, de az irodalomtörténet mit kezdjen velük? A kuruc költészet végül a Tisza vonalán hal el. a Rákóczi-nótával és a Rákóczi-kesergőkkel — jóval a szatmári béke után.

A történetírás, az irodalomtörténet is, a kuruckort lezárja a szatmári békével. Egy nagy történeti korszak azonban nem úgy hal meg, mint az emberek, az idő egy pontosan meghatározható pillanatában, hanem úgy, mint a hullám, vagy mint a hang. A kurucság a 18. században is hírt ad magáról és pedig pontosan úgy, amint az a kurucság társadalmi képletének megfelelő: van egy nekikeseredő protestáns középnemesség, mely falvaiban megülepve Kolinovics kuruckronikáját másolja, s a jozefinizmus bukása után — közjogi kurucságának indításából — a Rákóczi-nótát énekli a megyei szolemnitásokon. A népi kurucság két alföldi felkelés során, 1735-ben és 1753-ban, még megmutat valamit régi erejéből. A kurucság mint egy lassan elsímuló hullámverés át meg át fodrozza a 18. századot.

II. Próbáljunk most felelni arra a kérdésre: mi tehát a kuruc költészet, hogyan viszonylik saját korának és a megelőző kornak kéziratot költészetéhez. A fenti alapvetésből az következik, hogy a kuruc költészet a nemzeti függetlenségért vívott kuruc háborúk hazafias költészete. A kuruc költészettel foglalkozó újabb irodalom nyomatékosan rámutatott arra, hogy e fogalom szűkítő értelmű s úgy jött létre, hogy a kuruckor felfedezője, Thaly Kálmán, a kor költői terméséből, a szerelmi és a vallásos versek társaságából, mintegy kiszakította a politikai jellegű költeményeket. Az irodalmi szempontot tehát politikai-pedagógiai szemponttal váltotta fel és ezzel kettéhasította a kuruckor költészetét.

Nines-e igazuk azoknak, akik helytelenítik a kuruc költészet kiszakítását a kuruckor lírai-epikai anyagából, s nem hamisítjuk-e meg a kuruckor költészetének képét, midőn csak a történeti jegyeket hordozó verseket mutatjuk be? Nem kellene-e egészen elejteni a kuruc költészet fogalmát, s kuruc költészet helyett a kuruckor költészetéről beszélnünk?

A kérdés felvetése valóban jogosult. Ha az irodalom mértékével mérünk s egy irodalomtörténetileg nagyon jelentős kor kollektív terméseiből mégis csak a hazafias éneketek tekintjük a kort meghatározó és jellemző költészetnek, nyilván helytelenül járunk el. Hiszen ha például Balassa költészetéből a

szoltározó verseket és a szerelmi dalokat kiszakítanánk, s csupán a végvári énekekből akarnánk költészetét megismerni, elégséges ismeretünk nem lenne róla, teljes költői természetét kell számbavennünk. A tudomány követelményei ellen nem vétenénk tehát, sőt az egyedüli helyes módszert alkamaznánk akkor, ha a kuruc költészet fogalmával végképpen szakítva, a kuruckor egész költészetét vizsgálánánk, s együtt mutatnánk be mindazt, amit a magyar költészet a két nagy korszakhatározó esemény: Erdély bukása és a kurueság bukása között lefolyt félszázad alatt hozott létre a kéziratos költészet területén. Természetesen külön kell tárgyalnunk a kuruckorban élő jól ismert szerzők (Gyöngyösi, Koháry, Petróczy Kata, Palocsay, Ráday Pál) verseit.

Ez a helyes követelmény azonban a kéziratos költészetre irányuló irodalomtörténeti kutatás jelenlegi állapotában megvalósíthatatlan. A történeti jellegű énekek között, a bujdosó énekeket nem számítva, alig van olyan darab, melyet a kor eseménytörténetét és belső fejlődését ismerő kutató ne tudna egy esemény vagy történeti helyzet keretei közé beilleszteni. Nehezebb dolgunk van a bujdosóénekekkel, mert egyiknél sem lehet pontosan meghatározni, mikor és milyen körülmények között szerezték, de megintutakoznak bennük mégis olyan vonások, amelyekből keletkezésük idejére, s a kuruckor egyes szakaszaival való kapcsolatukra következtetést vonhatunk. A bujdosóvá lett végvári vitéz panasza a *Buga Jakab éneké*-ben memyire más, mint a német bosszú idején Erdélybe futó neumesurak és prédikátorok panaszkodása, s ezek is egészen másfajta énekek, mint a Bocskor-dalokönyv 18. századbeli bujdosóénekei. A szerelmi és vallási líra körébe tartozó versekből azonban nem igen tudjuk megállapítani a kuruckori eredetet, s még azt sem, hogy éltek-e, alakultak-e a kuruckor embereinek ajkán. A történetileg jól datálható költemények mellett tehát van a verseknek egy olyan csoportja, melyeket még ezután kell filológiai, stíluskritikai vizsgálat során, vagy az egyes kéziratos énekeskönyvek korjellemző jegyeiből kiindulva a kéziratos fejlődés rendjébe beállítani.

A kuruc költészet kiszakítása a kuruckor költészetéből tehát szinte szükségszerű. Ki ne kívánná, ki ne örülne annak, ha a kuruckor hazafias költészetét ki lehetne szélesíteni kétségtelenül kuruckori szerelmi dalokkal és egyéb tárgyú énekekkel? Ennek a követelménynek a megvalósításától azonban még messze vagyunk, s egyelőre a kuruckor költészete helyett meg kell elégednünk a kuruc költészettel. Ez sokkal helyesebb megoldás, mint az a másik, amelyre olykor kísérletet is tettek, hogy a kuruckor hazafias költészetét ízlésünk szerint egészítsük ki réginek tetsző szerelmi énekekkel.

A kuruc versek társaságába jó lelkiismerettel csak a kuruckor törökellenes hazafias költészetét vehetjük be. A kuruckor epikai szemléletű termése a kurucvilág első, a törökre építő szakaszában sok szállal szövődik a kuruckor törökellenes vitézi költészetéhez. A kor hősei közül nem egy a török ellen is, a német ellen is harcolt. Bottyán János ifjúságában híres törökverő vitéz, venségére legendás hírű kuruc generális. Buga Jakab a valóságban kenyerét vesztett, kóborló végvári katona, a hagyományban kuruc szegénylegény. A kuruckori törökellenes költészetnek remek példája az *Oláh Geci éneke*. Ez az ének Buga Jakab említésével és *Csinom Palkó* egy strófáját tartalmazva és hangulata szerint idézve, kuruc remiszscenciát támaszt az olvasóban, pedig Oláh Geci még pogányt vág. A törökellenes és a németellenes verseket a 17. század második felében egy bordában szötte a történelem, mind a kétfajta ének a magyar függetlenségi harc költői énléke.

A kuruc költészet toldozgatására azonban nincs is szükség, mert sajátos jellegét és értékét éppen az adja meg, hogy belőle a hazája szabadságáért küzdő és szenvedő kuruckorbéli magyar teljes érzésvilágát ismerjük meg. Benne a hazafias elem elválaszthatatlanul összefonódott a kor lelkületének vallási és szerelmi elemeivel. A kuruc költészet ötvözete mindannak, ami a kuruckor emberét a költészetben megszólaltatta.

A kuruckorban a társadalom vallásos szemléletű. A katolikusok és a protestánsok világnézeti és érdekharcra azonban politikai tendenciák szolgálatában áll, s még az eszkatológikus váradalmak mögött is politikai aspirációk húzódnak meg. A protestáns jeremiád akkor is politikai magatartást fejez ki, mikor egyetlen szó sem esik benne politikáról, s ezért legjellegzetesebb darabjait nem is lehet kiszakítani a kuruc költészet köréből. A vallási költészet másik fajtája, a zsoldáruzó líra, átszívdízik a kuruc költészet jellegzetes műfajába: a bujdosóadalba. Maga a műfaj is biblikus eredetű, s összefonódva egy humanista gyökerű helyzetdal-fajttal, lassan telik meg nemzeti tartalommal, amint ezt az *Őszi harmat után* genezis-történetén is látjuk. Sokszor szinte lehetetlen eldöntenünk: szerelmi enekkel, katonakesergővel, vagy zsoldáruzással van-e dolgunk. S mit szóljunk azokhoz a zsoldárparafázisokhoz, melyeket csak azért nem vethetünk ki a kuruc költészet köréből, mert némelyiket a hagyomány, s néha egy-egy kutató is Rákóczi szerzeményének tartja?

A másik szintén nyitvalevő nagy kérdése a kuruc költészetnek, hogy miként viszonylik fejlődés rendjében a megelőző kor költészetéhez? Ha ezt a kérdést már megoldottuk volna, bizonyára a történeti jegyeket nem hordozó költemények jó részét, a szerelmi és a vallásos költészet körébe tartozó verseket is be tudnánk állítani a fejlődés rendjébe. Ma még igen kevés ismeretünk van arról, hogy milyen fejlődési állomásokon áthaladva jutott el kéziratos költészetünk a kuruc költészetben való kivirágzásához. Mik azok a formai és tartalmi elemek, amelyek a régiből származtak át s mi az új? Elgondolkoztató, hogy egy Zrinyit sirató, török ellen izgató vers (*Keserv Zrinyi Miklós halálán*) egyes strófái a maguk egészében átkerültek a több változatból ismeretes Rákóczi korabeli *Koroncói harcról való gyászének*-be, e két igen jellemző sora is:

De ha az magyarban négy vagyon egy nyomban,
Tíz is találkozik ott az elbontásban!

Mennyire igaza van Erdélyi Pálnak: A kuruc költészetet a vele foglalkozó irodalom „elfelejtette a fejlődés rendjébe beállítani“.

De hát volt-e rá módja? Nem is lehetett, mert a kuruc korban keletkezett kéziratos költészetünket senki sem gyűjtötte olyan el nem fáradó buzgósággal és olyan teljességre törekvő alapossággal, mint Thaly Kálmán. Thalynak elévülhetetlen érdeme, hogy a történetírás figyelmét ráirányította a kuruckorra, néki köszönhetjük a kurucköltészet fogalmát és anyaga jelentős részének összegyűjtését is. A kutatás még ma is — a kuruc költészet termésének jó fele részében — Thaly kiadványaira, a *Vitézi Énekek* és az *Adalékok* kötetire, meg a *Tanulmányok*-ban található versgyűjteményre van utalva.

Azt is tekintetbe kell vennünk, hogy kéziratos költészetünk fejlődését csak kétségtelen hitelességű szövegek birtokában lehetett volna megállapítani. Thaly szövegei azonban — ezt már kortársai is észrevették — nem hordozták magukban a hitelesség minden jegyét. Thaly ártott is annyit a kuruckor és a kuruc költészet megismerésének, mint amennyit használt. Értékes forráspublikációkat adott ki pontatlanul, zavaros és csak adataikban használható hadtörténeti munkákat írt, s roppant munkásságot fejtett ki egy rajongó fanatizmusával és szüklátókörűségével a Rákóczi-kor glórifikálása érdekében. A társadalmi valóság és történeti hűség iránt nem volt érzéke. Öreg napjainak kortársa, Ady Endre, verseiben többet mutatott meg költői intuícióval a Rákóczi-kor társadalmából, mint Thaly valamennyi munkájában. Thaly szövegei alapján kutatni a kuruc költészet előzményei után reménytelen vállalkozás lett volna.

III. Elérkeztünk a kuruc költészetrel foglalkozó irodalomtörténeti kutatás nagy problémájához: a kuruc versek hitelességének kérdéséhez, mely még ma sem teljesen lezárt kérdése a kuruc költészetrel foglalkozó kutatásnak.

A kuruc költészetet az irodalomtudomány abban a formájában, amint Thaly gyűjteményeiből megismerte, egészen Riedl Frigyes híres tanulmányának megjelenéséig, úgy tekintette, mint valami magában álló, rendkívüli irodalmi jelenséget, melyet egy rendkívüli kor rendkívüli szellemi energiája vetett fel, hasonlóan azokhoz a hegyekhez, amiket a földrengés dob fel a tenger színére. Körüljárták, megcsodálták és nem értették. Nem is érthették meg benne azt, ami hitelesen kuruc, mert figyelmük arra irányult, amire irányították: egy romantikus színekben csillogó kurucvilágra. A Thaly-teremtette kurucvilágot jóformán mindenki — Gyulaít, Lánczy Gyulát s még néhány reális látású kortársát kivéve — valóságos kurucsnak fogadta, el és Ferenczy Zoltán egy félenek megfogalmazott mondatát (1880) nem számítva, egyetlen kuruc vers hitelességében sem kételkedett senki s még Gyulai Pál is csak szövegközlési módja s vers-kontaminációi ellen emelt kifogást.

A vitássá tett kuruc balladákat is tartalmazó *Adalékok* 1872-ben jelent meg; Thaly gondolatában ünnepi kiadványnak szánta az első kuruc támadás kétszáz esztendő fordulójára. Kevés könyvnek volt akkora hatása irodalmunkban, mint ennek a kiadványnak: megteremtette a kurucultust és megajándékozta az irodalomtörténetet a kuruc költészet fogalmával.

Elég jól rekonstruálni lehet az *Adalékok* kiadásának és a balladák létrejöttének körülményeit. Thalyt, a költőt, érdekelte a népköltészet, lelkesítette Erdélyi és Kriza példája, s figyelmét korán felkeltették a kuruc okmányok között felbukkanó verses szövegek. Szertejárván az országban, kéziratos verseskönyveket nyomtak kezébe és régi, szájhagyományként élő verstördékek csapódtak a füléhez. Ilyen indítékok hatása alatt elhatározta egy nagy, három kötetre terjedő gyűjtemény kibocsátását: első részében „az ó-magyar vitézi és történeti énekek és régiebb dalok“, második részében „kurucvilági énekek“, a harmadikban pedig a 18. század kéziratossá vált költészetének termékei kerültek volna a közönség elé. Nagy tervének csak két első részletét valósította meg. Jórészt azért nem került sor a harmadikra, mert a 18. századi énekek javát már előre kiadta sorozatának első darabjában, az 1864-ben megjelent *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok* című nagy gyűjteményében. Ebből „készarva kizárt minden a kurucvilágra vonatkozó vitézi és történeti dalt“. A *Vitézi Énekek*-et a közönség s részben a kritika is szívesen fogadta, s nagy várakozással tekintett „a kurucvilági énekek“ elé. A várakozást Thaly maga is fokozta: éltető eleme volt a nyilvánosság, szeretett önmagáról és terveiről beszélni, nem mindennapi öntudat és hiúság élt benne, így egyre növekvő váradalmat keltett a *Kurucvilági költők tára* iránt — ez volt az *Adalékok* eredeti címe —, melyet ki kellett elégítenie. Anyaga azonban nehezen gyűlt, bár „hévvel és eréllyel“ igyekezett gyarapítani. Kutatása nem volt széleskörű, rendszeresen csak a budapesti közgyűjteményeket vizsgálta át, s amit még levéltári kutatásai során talált, azzal gyarapította gyűjteményét. 1862-ben hírlapi felhívást intézett a közönséghez, de ennek sem lett nagyobb eredménye. Nem szabad komolyan vennünk tehát a *Vitézi Énekek* előszavának ama bejelentését, hogy „immár összesen 60–70 különféle kurucvilági ének várja fiókjában a kiadást“ és „az erre alkalmas időviszonyokat“, mert az *Adalékok* verseiről készített statisztika ellent mond ennek. Az *Adalékok* két kötete 127 (43 + 84) költeményt és két prózai művet tartalmaz. Szedjük csak ki ezek közül a Thaly szerzeményének bizonyult 9 verset, ugyancsak kivehetjük a műköltők (Koháry István 13, Palocsay György 6, Petrőczy Kata Szidónia 1, Gyöngyösy István 1, Mikes 2, Pálóczy Horváth Adám 1) 24 költeményét, valamint az egyes verseknek — sokszor csak egy-két szóban különböző — variánsait, 19 szöveget a két prózai szöveggel egyetemben, s a versek száma már is 75-re csökken. Ezek közül 19 költemény már korábban megjelent különböző helyeken. Thaly gyűjtése tehát mindössze 56 vers. Egy azonban hamisítványnak bizonyult, 3 pedig vitás hitelességű szájhagyomány alapján közölt töredék, illetve szövegkiegészítése, 1 pedig zászlófelirat. A fennmaradó 51 vers túlnyomó része két kódex-

ből való: 19 a Szeucey-énekeskönyvből, 10 az Boeskor-féléből, tehát valójában csak 22 olyan vers van az *Adalékokban*, mely más forrásokból került össze: 2 ponyvanyomatványból, 20 pedig énekeskönyvekből és levéltárakból. Thaly ezzel az eredménnyel nem volt megelégedve, pedig 12 esztendői kutatás után újabb leletekre már nem számított, s abban a meggyőződésben élt, hogy a fennmaradt verseket az elérhető teljességig összeszedte. Bizonyára tünődött azon, hogy érdemes-e a világ elé lépni ezzel az anyaggal? Szilágyi Sándorral és Salamon Ferencel a nyilvánosság előtt lefolyt izetlen vitája során megint felvetődött a kiadásra váró kuruc versek dolga. Talán még ellenfelei sem kételkedtek abban, hogy sok költői szépségű és történeti forrásértékű *kuruc* vers van a birtokában, pedig valójában mindössze 17 olyan versszövege és 4 olyan töredéke volt, amelyeket kapcsolatba lehetett hozni a kurucvilág eseményeivel, a többi nem volt jellegzetesen kuruc. A Szeucey-kódexből inkább jeremiádokat, a Boeskor-kódexből pedig időhöz nehezen rögzíthető bujdosó-énekeket kapott. A szükség is kényszerítette rá „a kurucvilági énekek” számának szaporítására.

Termékeny lírikus volt, négy esztendő alatt öt verseskötettel lépett a nyilvánosság elé. Jó tíz évvel az *Adalékok* kiadása előtt már írt „ódon modorban” kuruc tárgyú költeményeket: *Thököly bujdosói* című versét „énekli egy hegedős II. Rákóczi Ferenc táborában”, *Petrőczy István bujdosó éneke* pedig így végződik: „Jó Petrőczy István, — Magát siratozván — Szörzë Törökországban”. Archaizáló versei jóval az átlagon felüliek. A kuruc balladák szerzését Riedl Thaly archaizáló hajlamával és a kuruckor iránt táplált rajongásával magyarázza, mi arra szeretnénk rámutatni, hogy nem csak a „rajongás szülte a névtelen ballada-utánzatokat”, hanem a szükség is, s a balladákkal nem csupán „a kuruc szabadságharc nagy emlékeit akarta glóriába vonni”, de a maga veszélyben lévő, s az említett vita során jócskán megtépzott tekintélyét is védelmezni.

Először a kuruc korból szájhagyomány útján fennmaradt verstöredékek átköltésével és kiegészítésével próbálkozott. A *Vitézi Énekek* egyik jegyzetéből megállapítható, hogy a *Te vagy a legény Tyukodi pajtás* kezdetű kuruc tábori dal már 1865 előtt készen volt. Az átköltések sikerén felbuzdulva fogott hozzá balladáihoz. Óvatosan járt el, a versek hatását barátain próbálta ki, s mikor baráti köre az előtte felolvasott költeményeket eredeti kuruckori alkotásoknak fogadta el, Thaly aggodalom nélkül szerkesztette archaizáló történeti énekeit az eredeti kuruc költemények közé. Vakmerő cselekedet volt, a siker azonban megnyugtatta Thaly fel-feltámadó nyugtalanságát.

A Thaly-szerzette és a még mindig vitás kuruc verseket vizsgálva, mindig tekintetbe kell vennünk, hogy versgyűjtő munkássága történetírói pályafutásának első évtizedeire esik: 25 éves, mikor kiadja a *Vitézi Énekeket*, 32 az *Adalékok* megjelenésekor. Nagy forrás-publikáló tevékenységének még csak a kezdetén volt: az *Archivum Rákocziánium* első kötete csak az *Adalékok* megjelentetését követő évben látott napvilágot, tehát a kuruckorra vonatkozó ismeretei ekkor még elég hiányosak voltak. Ismeretei bővülése során később maga is észrevette a balladáiban vázolt történeti helyzet és az egyes adatok hibás voltát. rájött, hogy éppen abban számította el magát, amire legjobban vigyázott: a történeti hitelesség dolgában. Említsünk meg egy igen jellemző példát. Thaly az *Esztergom megvételéről* szóló énekben roppant gondossággal szedgette egybe a történeti adatokat, s nagyon vigyázott arra, hogy adatokkal minél jobban hitelesítse a verset. De éppen ezért esett meg a baj: talált egy jegyzéket az Esztergomban zsákmányolt mundérok kiosztásáról, ezekből Esze Tamás hajdúi is kaptak. Thaly azt következtette, hogy nyilván azért részesültek az ostromon nyert hadizsákmányból, mert ők is ott voltak Esztergom vivásánál. Esze Tamás nevét belé is szerkesztette a költemény seregszemléjébe. 1875-ben, három évvel az ének megjelenése után, eszmélt rá a lesújtó valóságra: Esztergom ostroma idején Esze Tamás ezrede az utolsó szál emberig odahaza

volt Beregben. Nincs igaza tehát Riedlnek: Esze Tamás neve nem azért került a versbe, mert az ezredes-kapitány kedvelt hőse volt Thalynak; a történetíró Thaly a költő Thalynak meg nem engedett volna semmi pontatlanságot. Thaly okmánymásolataiból többnyire jól megállapítható, mit honnan vett a balladák történeti háttérének megalkotásához, éppen ezért keletkezési körülményeik felderítésére a forráskutató-módszer a legalkalmasabb. Célravezetőbb, mint az általában alkalmazott nyelvészeti, melynek gyakran megvan az a hibája, hogy nem az egykori kuruc szövegeket vizsgálja, mikor analógiákat keres. Thaly rossz lelkiismeretére vall, hogy élete főművét, a Bercsényi-család történetét, mely a Rákóczi-kor történetévé szélesült, abbahagyta, mikor Esztergom ostromához ért, mert történeti tárgyismerete már régen meghaladta azt a szintet, melyen a ballada szerzősekör állott, s bár Bercsényi nem volt ott Esztergom alatt, mégis szembe kellett volna néznie azzal a kínos kérdéssel, hogy a vers feltételezett szerzője: „egy igaz magyarfi“, miként követhetett el szemtanú létére nyilvánvaló történethamisítást.

Perdöntő bizonyítékok ellenére Thalynak még ma is van egy hívő tábora, mely védi a balladák eredetiségét, ha nem is az *Adalékok szövege* szerint, hanem feltételezve egy általa feljegyzett vagy feltalált összöveget, melyet ő csak átsimított, legfeljebb kiegészített. Meglepő, milyen sokan hisznek, kitűnő szakemberek is, ebben a feltevésben. A védelem három főérvet hoz fel Thaly mellett:

a) Az első érv erkölcsi természetű: Thaly jellemével nem férhetett össze hamisítás. Ha ezt az érvet világosabban fogalmazzuk meg, akkor Thaly tudományos megbízhatóságának kérdésével állunk szemben. Vizsgáljuk meg ezt egy olyan területen, mely nem érintkezik az irodaloméval, mondjuk, a kuruc ikonografia tekintetében. A magam kutatási területén maradván, hadd hivatkozhassam megint egy Esze Tamásról érintő példára: Thaly 1868-ban, tehát a *Vitézi Enekek* és az *Adalékok* megjelenése közötti időben, arcképekkel ékesített cikksorozatot közölt a Vasárnapi Ujságban, s szüksége volt Esze Tamás arcképére is. A brigadérosnak nem maradt fenn arcmása, ezen a hiányon azonban Thaly tudott segíteni. Rákóczi hét armálisa közül egyetlenegy eredetiről tudunk, az Esze Tamáséről. Címerképében egy marcona kuruc talpas áll „harci vágtyól égő ábrázattal“, ezt fényképezttette ki a nagyapám kezénél lévő armálisból, s erről rajzoltatta meg Esze Tamás „egykorú képét“. Ez a cselekedete azonban, akárcsak az *Esztergom megvételéről* szerzett ének, megbosszulta magát. Thaly egész pályafutása alatt kutatta a Rákóczi-armálisokat, de csak másolatokat és fogalmazványokat talált: három cikket is írt R. nemesítéseiről, de az egyetlen eredetiről, a művészi és heraldikai tekintetben is jelentős Esze-armálisról hallgatnia kellett és hallgatott is, Vayer Lajos figyelmeztetett arra, hogy a közismert Bottyán-arckép is ilyen Thaly-alkotta fikció. A kutatás más területről is hozhatnék fel hasonló példát, de talán ez az egy is elégséges arra, hogy kellő értékére szállítsuk le a Thaly megbízhatóságáról hangoztatott nézeteket.

b) Híveinek egy másik érve a kuruc balladák rendkívüli esztétikai értékét emeli ki: egy harmadrangú költő ilyen verseket nem szerezhetett. „A kételkedők — mondják — a kuruc költészet mítoszt akarták szentöslatni, s nem vették észre, hogy ugyanakkor lélektani és irodalmi szempontból tarthatatlan mítoszt fontak Thaly köré. Nem lehet elhinni azt, hogy Thaly sekélyes költésze a sajátjának nem vallott versekben rendkívüli költői magasságba emelkedett.“ Ebben a kérdésben én Király György véleménye felé hajlok: „E balladák eddig csak azért tüntek föl szemünkben abszolút becsüeknek, mert visszavetítettük őket a multba. Ha valóban utánzatok, melyek már Arany és Petőfi verstechnikájának nyomait árulják el, akkor értékük nagyon relatív, mint minden utánzaté, még a legsikerültebbé is.“ Thaly kuruc versei valóban szépek és hangulatosak, különösen azok számára, akik a valóságos kuruckort nem ismerik, de van nem egy kétségtelen hitelességű kuruc ének, mely szebb és értékesebb bármelyik Thaly-balladánál. Gyulai Pál is a valóságos kuruc ver-

sekben látta a kuruc költészet igazi értékeit, pedig ő még nem kételkedett a többi hitelességében és a balladákat csak „említésre méltó csinos énekeknek” minősítette. Thaly kurucos versei közül egy-kettőt még bátran felvehetett volna az *Adalékok*-ba.

c) Következik a védelem amaz érve, hogy Thaly költeményei szájhagyomány útján öröklődött, módosult és torzult, de eredetük szerint egykori szöveg-hagyományok átírásai, kiegészítései vagy kontaminációi. E kérdés felvetése jogosult: Thalynak valóban van négy olyan darabja az *Adalékok*-ban, amelyeket a szövegkritika szét tudott bontani alkotórészeire, az eredeti sorokat elkülönítve az összekötő és kiegészítő szövegtől. Ezek az énekek: a *Kuruc tábori dal*, *Rákóczi búcsúja*, az *Őszi harmat után* és a *Most jöttem Erdélyből* kezdetű ének. Az utóbbiról, de csak erről, maga is megvallja, hogy kontaminációs vers: „Több ódon följegyzésből, melyekben némely stróphái össze valának zavarva, sikerült így egybeállítanunk vagy mint hisszük: az eredetire visszavinnünk.” A most említettek azonban nem fordulnak elő a Riedl kifogásolta versek között, azoknak egyetlen sorát sem lehet visszavinni a régiségbe, mert azok nem töredékes sorokon, hanem töredékesen ismert történeti adatokou épültek fel. Az *Őszi harmat után* kezdetű verset elemezve, rámutattam Thaly rekonstrukciós módszerére, a *Rákóczi búcsúja*-nak egész irodalma van már, s a végső megoldás felé közeledik annak a kuruc versnek a szövegkritikája is, melynek eredetiségéről legfájdalmasabb lemondanunk, a Tyukodi pajtás híres éneke: a *Kuruc tábori dal*-é is. — Ezen a téren még sok munka vár a kutatókra: meg kell vizsgálniok azokat a verseket is, melyeket a kritika nem tett ugyan vitássá, de hitelességük mértéke mind a mai napig kérdéses: szájhagyományon alapuló öt-hat darabját az *Adalékok*-nak. A Thalynak tulajdonított versek keletkezési történetében is sok még a nyitva lévő kérdés. Turóczy-Trostler József tanulmánya: *A Thaly-pőr és a kézzel rakott domb* figyelmeztetésül szolgál a kutatóknak arra nézve, hogy nem szabad megállniok a balladák történeti alkotóelemeinek kutatásánál, az irodalmi eredetű motívumok kutatása is hálás feladat.

Riedl felfedezése után hasznavehetetlenné vált a kurucköltéssel foglalkozó monografiai irodalom is; szinte egész terjedelmében elévült az a sok tanulmány, amely felgyült az *Adalékok* megjelenése óta. Ma már könyvészeti adalékok csupán. A hitelesség kérdésének viszont gazdag és értékes irodalma támadt, ez az irodalom azonban nem csak Thalyt leplezi le, hanem azt a kort is, amely létrehozta. Az ál-kuruc versek körül támadt viharban alig jutott eszébe valakinek, hogy vannak valódi kuruc költemények is, az igazi kuruc költészet pozitív kutatása is hozhat szép eredményeket. A Riedl szerezte csalódás után a kritika az ellenkező végletbe ment át: a gyanú pókhálószálaival fonta körül a hitelesség minden jegyét magukon hordozó verseket is. E hyperkritikának elrettentő példája Szerb Antal: siettékben készült s bizony elég felületés dolgozatában olyan kuruc versek alá is odaírta a „kétés” jelzést, mint a *Csinom Palkó* vagy a *Bezerédi búcsúzó éneke*. Ha valaki elolvassa Szerb Antal tanulmányát, könnyen arra a véleményre juthat, — némelyek el is jutottak erre a véleményre —, hogy kuruc költészet nincsen, mert ami van, az már nem is költészet, csupán irodalomtörténeti adalék.

IV. Van kuruc költészet, s ez jóval gazdagabb és értékesebb, mint a Thaly által feltárt része — erre szeretnék rámutatni további fejtegetéseim során.

Thaly Kálmánnak igen nagy érdeme, hogy a tudósok figyelmét ráirányította a kuruckorból való verses szövegekre. A politikai történet és az irodalomtörténet munkásai szinte vetélkedtek, ki talál egy újabb kuruc költeményt. E kutató és közreadó munka terjedelemben nagy és értékben jelentős anyagot eredményezett. Gondoljunk pl. arra, hogy a *Nimród ágyékából* kezdetű gyönyörű verset Thaly nem ismerte, mit sem tudott *Bónis Ferenc búcsúzó énekéről*, alig halála előtt jelent meg a Felvinczi Györgynek tulajdonított ének, s szinte már napjainkban a *Rákóczi Ferenc buzgó éneke*. Nem ismerte a szegény-

legények serkentő énekét: *Magyarország, Erdély hallj új hirt, A szegénylegény éneké*-nek csak értelmetlenné torzult töredékeit találta, s a részek együvé tartozását fel sem ismerte. 32 évvel az *Adalékok után* Erdélyi Pál adta közre a *Két szegénylegény egymással való beszélgetésé*-t. Egy kritikailag elég jól megrostált anyag várja a kutatókat, Varga Imre és mások kutatásai után már olyan meglepetés senkit sem érhet, hogy álkuruc szöveget kap kuruc cégér alatt. Éppen ezért a sok hasznos és a kuruc költészet birtokállományát tisztázó, de mégis csak negatív jelentőségű munka után a kutatásnak végre a valóságos kuruc verseket kell megvizsgálnia és költészetünk fejlődésrendjébe iktatnia.

E munkának még csak kezdetén vagyunk. El kellene álmélnünk azon, ha társadalmi okait nem ismernénk, hogy az elmúlt kor mennyire alkalmatlannak bizonyult a valódi kuruc költészet megértésére és értékelésére. Egy jellemző példa: a kuruc költészet két szép, népi gyökerű darabját az irodalomtörténet kirekesztette a kurucok történeti határai közül. *A szegénylegény éneké*-t Rugonfalvi Kiss István, a *Két szegénylegény beszélgetésé*-t Alszegehy Zsolt a szatmári béke után keletkezett kései éneknek tekintette. Mind a ketten azt vélték, hogy e szegénylegény-énekek császári mundérba öltöztetett egykori kurucok multba visszatekintő panaszkodásai. Viszont a *Rákóczi nótá*-t, mely jellegzetesen 18. századbeli kései kuruc termék, s csak visszashajjtása a Rákóczi-kornak, irodalomtörténetírásunk — elfeledve Gyulai Pál figyelmeztetését — ma is a Rákóczi-kor termésében tartja nyilván. A kuruc kor és a kuruc költészet félreértésének legjobb példáját éppen az úgynevezett „népi“ irány szolgáltatta, amikor a kuruc költészetből kizárta a népet, mondván, hogy „bár II. Rákóczi Ferenc szabadságharcát jobbágyok társadalmi forrongása indította útnak, társadalmi eszméket a kuruc költészetben még sem találunk; ez a hiány azt bizonyítja, hogy a kuruc költészet megteremtésében nem volt komoly szerepe a népnek.“ Voltaképpen nincs mit csodálkoznunk ezen az állításon, azon kellene meglepődünk, ha az elmúlt korszak hozzá tudott volna fénni a kuruc versek súlyos mondanivalóihoz. Sem szeme, sem bátorsága nem lehetett annak felismerésére, hogy a kuruc költészet nagy társadalmi igazságok és nagy történeti tanulságok hordozója, s a versek társadalmi mondanivalója nem kevésbé fontos, mint történeti értékük és költői becsük.

A kutatásnak tehát — éppen a versek megértése érdekében — elsősorban a bennük rejtőző társadalmi igazság felderítésére kell igyekeznie. Mihelyt egy kuruc szöveget érintkezésbe hozunk a mögötte rejlő társadalmi valósággal, élni és világítani kezd. Ha Thaly kuruc verseinek álkuruc voltát semmiféle filológiai apparátussal nem tudnánk bizonyítani, kései eredetöket elárulná teljes alkalmatlanságunk arra, hogy beillesszük őket a valóságos kurucokba. Thaly balladáit mögött nem azok a kurucok állanak, akiket ezredük szerint felsorol az *Esztergom megvételéről* szóló ének, hanem a Rákóczi hævait fogadó megyei küldöttségek. A kurucok dehogyan is építettek sátorhegyet a fejedelemnek a párkányi mezőn, úgy kellett nekihazítani őket az esztergomi falaknak. Nem azért, mintha gyávák lettek volna, hanem mert éppen az ostrommal egyidőben zajlik a katonáskodó parasztság szinte forradalmi megmozdulása megígért felszabadulásáért. 1706. augusztusában nem az esztergomi éneket szerzette az „igaz magyarfi“, akiről ott szó van, hanem a szegénylegény-énekeket.

Vegyünk egy másik példát. A *Csinom Palkó*, a kurucok híres táncdala, a 35. strófaig németellenes, ott azonban hirtelen a parasztok ellen fordul:

Nosza rajta hadnagy uram
Duljuk fel jószágát,
Mint ellenségünknek
Hajtsuk el marháját!

Eckhardt Sándornak méltán tűnt fel e különös fordulat. Arra gondolt, hogy talán Thaly szövegközlésében van hiba, pedig nincs, Thaly a Bocskor-kódex

szövegét adta. Majd arra vet, hogy a paraszt ellen izgató sorok csak eszmé- társítás útján kerülhettek a versbe. Megértéséhez mondjuk el: a *Csinom Palkó* friss, derűs hangja a Rákóczi-szabadságharc kezdeti idejére utal, a fegyverbe álló jobbágyok vidám reménységét tükrözi, akárcsak testvére, az *Erdélyi hajdú- tánc*, vagy a *Serkentő ének*. A felkelő parasztok ilyen jókedvvel csak 1703 őszéig énekeltek, csak addig, míg Rákóczinak a jobbágykérdést szabályozó vetési ediktuma el nem vette a kedvüket. Figyeljünk arra is, hogy mind a három vers erdélyi eredetre vall. Sehol sem volt olyan bátor a kuruc jobbá- gyok hangja, mint Erdélyben, a jövő felől való reménységük is ott volt a leg- erősebb. Ezek az énekek tehát a felkelés elejéről valók, a kuruc szabadságharc ama forradalmi szakaszában születtek, amikor — az adatok bizonyossága sze- rint — a fegyverrelkötő parasztok otthon lakos társaikat is kurucságra akarták kényszeríteni a szabadság megnyerése érdekében. A falvak meghasonlottak ebben a kérdésben, roppant érdekes dokumentumok beszélnek arról, hogy az otthon ülő, földesurát szolgáló paraszt megvetésre méltó személy a kuruc katona szemében, a szabadság ügyének akadálya; úgy kell vele bánni, s úgy is bántak vele, mint ellenséggel. Milyen más értelmet kap a vers, ha ebből a távlatból nézzük!

Ugyancsak megviláglik előttünk a *Rákóczi-nóta* értelme is, ha rapszó- dikus sorait a kvártélyos német katonaság zsarolásáról szóló, s a 18. század első felében oly gyakori nemesi és jobbágyi panaszokkal exegétáljuk. „A német rajtuk hever”, „csak mind többet kér”, s „alig vagyon országunk- ban miatta kenyér” — a kvártélyozás és a porció miatt feltörő panaszok ezek, akárcsak a Rákóczi-felkelést megelőző esztendőkből. A kvártélyos-katona naponként ötszöri étkezést követelt magának, zsarolta és kiélte a népet, alkalmatlanná tette a földesúrának járó szolgálat teljesítésére, tehát közvetve a nemességet is kipusztította. A század elején Rákóczit hazavárta a nép, melyet „megemésztett a porció”, a század 20-as, 30-as éveiben visszavárta. Milyen erőltetett Thaly ügyeskedése, hogy a *Rákóczi-nótá-t*, felhasználva a két árulóvá lett kurucvezér: Bezerédi és Ocskai említését, a trencsényi csatavesztést követő napok komor hangulatából eredeztesse! A 18. századeleji szem- lélet Bezerédiben tragikus hőst látott, a német mesterkedés jobb sorsra érdemes áldozatát; népszerűsége igen nagy volt: búcsúzójának több variánsa van, mint a *Rákóczi-nótá-t* nem számítva, akármelyik kuruc költeménynek. Bezerédi-verbunkost énekeltek, s megsiratták korai vesztét. Tanulságos lenne megvizsgálni ebből a szempontból az Ocskai-kérdést is.

Az egyes versek történeti-társadalmi háttérének felderítésével megtesz- szük az első lépést a kuruc költészet kronológiájának elkészítésére. E munka során, ha mindenegyres versre nézve nem is pontosan, de nagyjában mégis tisztázódik az egyes költemények keletkezési idejének kérdése. Nehéz dolgunk lesz a bújdosó énekekkel, s ha pontosan nem is lehet meghatározni, melyik mikor született, hiszen — amint láttuk — egymásba fonódtak, s különböző hangulati és tartalmi elemekkel ötvöződtek, de máris megmutatkoznak bennük a kutató előtt olyan vonások, melyekből egymásra rétegződésükre következtethetünk.

A tetszhalott kuruc verseket élő kuruc versekké tenni, az ál-kuruc versek romantikus csillogását a valódi kuruc versek nevelő és öntudatosító erejével pótolni, kevés ilyen fontos feladata van a régi magyar irodalomra irányuló kutatómunkának!

V. Az irodalomtudomány ezt a feladatát nem valósíthatja meg a maga eszközeivel, szüksége van a történettudomány támogatására — viszont a jól megértett kuruc költészet becses, sőt nélkülözhetetlen forrása a kuruckorra irányuló történeti kutatásnak.

A történetírás azzal segítheti és kell is segítenie az irodalomtörténet mun- káját, hogy a kuruckor társadalmi fejlődésének kidolgozásával szilárd alapot vet a kutatás számára. Ezt a követelményt azért kell nyomatékosan kiemel-

nünk, mert még csak — követelmény. Már rámutattunk, mennyire egyoldalú volt eddig a kurucok kutatása: főként a hadtörténetre irányult, s legfeljebb még a diplomáciai összeköttetések történetét vizsgálták. Rákóczi és a nép viszonyával pl. csak néhány vérszegény tanulmány vagy fejezet foglalkozik: Marczali és Márki írásaiból kurucos retorikát, nem pedig komoly tájékoztatást kap az olvasó. Kétségtelen, hogy a feltárt forrásanyag is elég szegényes, a fő baj mégis a kurucok hibás szemlélete. A kuruc költészet által felvetett történeti-társadalmi kérdésekre a történetírásnak kell válaszolnia. Ha a történetkutatás a kurucok forrásainak számbavétele során kiterjesztette volna figyelmét a kuruc költészet forráskritikai vizsgálatára, nagy segítséget nyújtott volna ezzel az irodalomtudomány számára s maga is gazdagodott volna. A kurucok és a kuruc költészet megismerése a történet-és az irodalomtudomány szoros együttműködése során valósulhat meg. A kezdeményező lépést már meg is tettük a szegénylegény-énekek társadalmi hátterének felvázolásával.

Az eddig hozzáférhetetlen, vagy még át nem vizsgált levéltárak anyagában bizonyára rejtetik még néhány kuruc költemény. A Felvinczi Györgynek tulajdonított ének a sósvölgyi vereség után így énekel a hazáról:

Mindenfelé rólad siralmas verseket,
Irnak könnyhullással tellyes énekeket.

Az erdélyi bujdosó pedig a *Nimród ágyékából* kezdetű gyönyörű éneke szerint:

..... buvában
Csak mintegy álmában
Siralmas verseket ír.

A kurucság történeti- és bujdosó-költészete sokkal nagyobb termést hozott, mint amennyit belőle betakarítottunk. De ha egyetlen újabb verses kéziratot sem találnak, a levéltárakban a kuruc költészetre világot vető értékes adatokat könnyen lelhetünk.

Példaképpen megemlítem a Szoboszlai Sámuelről előkerült érdekes adatokat: Szoboszlai 1696-ban debreceni diák, 1706-ban sólyomkői, 1710-ben eesedi kuruc várkapitány. Állhatatos kuruc, mikor a nagy összeomlás idején már minden katonája átáll, ő még mindig megmarad Rákóczi hűségében, pedig Balassáéhoz hasonló temperamentumával milyen nehezen tud beleilleszkedni a katonai fegyelem rendjébe. Ez az érdekes ember, akiről elég sokat meg tudunk roszdavörös tintával írt leveleiből, verseket ír, s abban a korban ritka költői öntudattal verseit nyomtatásban szeretné látni. Károlyi generális ígéretében bízva el is küldi „prelum alá”, de a váradi német őrség elfogja a küldeményt. Viszontagságos sorsú versei közül egyet sem ismerünk, pedig alig hihető, hogy valamennyi elkallódott volna.

A másik kuruc poéta, akinek szintén csak állítólagos életrajzi adatait ismertük eddig: Losárdi Zsuzsánna. Regéyves elemekben bővelkedő életéről Zilahi Károly 1858-ban cikket írt a Marosvásárhelyi Füzetekbe és egy levelét is közölte. Ez a levél misztifikáció, a Rákóczi-korban senki sem írt le ilyen mondatot: „Síratom a hanyatló magyar napnak elenyészését.” Mesének látszott Zilahi amaz állítása is, hogy Losárdi Zsuzsánna „a fejedelmet harcaiban kíséri, a sereg elején saját szerzeményű lelkesítő csatadalokat énekel, s 1704-ben Rákóczi erdélyi fejedelemmé választásakor Erdély rendeihez dícsérő ódát írt, melyet Rákóczi Gyulafehérvárt kinyomat s több ezer példányban szíjjel-osztat.” Már kételkedtem Losárdi Zsuzsánna létezésében is, mikor Kazinczy iratai között, az ő írásával, a *Rákóczynak tábori-éneke, mellynek írása egy Asszonyinak tulajdonítottatik.*” Úgy látszik, van valóság a romantikus színezetű adatok mögött, de mekkora kitartásra, s milyen szorgos levéltári munkára van szükség a probléma tisztázása érdekében.

Csak levéltári kutatás segítségével, a történeti és a filológiai kutatás közös munkájával lehet tisztázni, amennyire tisztázni lehet, a kuruc költészet egyik igen nagy problémáját, a szerzők kérdését. Az imént láttunk két szerzőt versek nélkül, a gyakoribb eset az, mikor a vers megvan, de a szerző hiányzik. E bajon leginkább a versfő-kutatás segíthet. Thaly némely helyen csak jelzi a versfőket. máskor a neveket is adja, megtoldva rájuk vonatkozó, nem igen helytálló, megjegyzéseivel. A versfők még nincsenek mindenik versből kihámozva, még azokból sem mindig, amelyben a strófák eredeti rendjéből jól kiolvasható a szerző neve, vagy valami más, a vers megértéséhez szükséges adat. Vannak azonban olyan költemények is, de inkább a kuruckorra valló szerelmi költészetben, amelyekben a versfő mesterséges: olykor a strófák megfordított rendjéből adódik a versfő, más esetben minden második versszak első betűje adja ki a rejtve lévő adatot, talán éppen a szerző nevét. Máskor — rímekhez hasonló módon — kereszt vagy ölelkező formában találjuk meg az elbujtatott mondanivalót. A kutatás még sok új szerző nevét fogja felvetni, de milyen keveset érünk egy-egy névvel! Mi hasznunk van pl. abból az értesülésből, hogy az *Ideje bujdosásomnak* kezdetű szép bujdosóéneket Janóczy András szerzette, a *Gondviselő édes atyám* kezdetűt pedig Geszti István, ha személyüket és sorsukat homály takarja? Payr Sándor érdemes munkája Szencsei György és Miszlai András kilétének felderítésére jó például szolgál, eredményeinek vitatható volta ellenére is, arra nézve, hogy hol kell a névszerint már ismert szerzők adatai után keresgetnünk. Ott, ahol rejlenek, így a kuruc mustralajstromokban sok tiszt nevénél ott áll a „deák“ nevezet, jelezve, hogy hordozója literátus ember. E „deákok“ a református kollégiumok neveltjei, s a kollégiumok *Series studiosorum*-aiból is meríthetők életrajzi adatok. Az ilyen aprólékos kutatáshoz nagy kitartás szükséges, de nélküle sötétben tapogatózunk a kuruc költészet sok kérdésében, részben a népi eredet kérdése dolgában is.

A kuruc költészet érdekes kérdése: írt-e verseket Rákóczi Ferenc? Hogy francia verssel próbálkozott, ezt tudjuk, s van két olyan magyar versünk is, amelyekben maga a fejedelem beszél. A nevezetes emberek megszólaltatása azonban régi költői divat, s a kuruckorban sem ismeretlen. A versíró Rákóczi-ról való hagyomány igen régi, s a még kiadatlan anyagban ilyen verscímekkel találkozunk: *Rákóczi egyik szomorú nótája, mikor Magyarországot elhagyta*, vagy az *Őszi harmat után* egyik kiadatlan változata felett: *Mikor Rákóczi Erdélyből kijött, az a Mikor Rákóczi Lengyelországba ment* című pedig szintén Rákóczi szájába adott ének. Thaly az *Adalékok*-ban hét verset tulajdonított a fejedelemnek: a hét közül háromat alighanem ő kötött Rákóczi személyéhez. A *Győzhetetlen én kőszálom* kezdetű szép egyházi éneket az erdélyi hagyomány valóban *Rákóczi Ferenc bús énekének* tudta, a *Gondviselő édes atyám* azonban Geszti István szerzeménye. Badiés Ferenc a *Rákóczi buzgó éneké*-t tekintette a fejedelem szerzeményének. Nem lehetetlen, de nem is bizonyítható, hogy Rákóczi magyar verssel is megpróbálkozott, a kutatásnak azonban inkább arra kell irányulnia, miként szövődtek az egyes szövegek a fejedelem személyéhez. A *Rákóczi éneke Bocskairól* versről már is meg tudjuk mondani, hogy bár kétségkívül Rozsnyai Dávid szerzeménye, miként kerülhetett Rákóczi neve alá.

Említsük még a megoldásra váró kérdések között a történet és az irodalom érdekes párhuzamaként a kuruc költészet elvilágiasodásának mozzanatát, mely pontosan a kuruc-mozgalom elvilágiasodásának folyamatát tükrözi. Rákóczi szabadságharcában a protestáns vallási fanatizmus már a föld alá szorult, s megjelennek a katolikus szemléletű kuruc énekek, jelezvén azt, hogy a jeremiádokban jajongó felvidéki és tiszai protestáns ellenállásból a kurucság nemzeti közügyévé fejlődött.

A történeti kutatás fontosságát a kuruc költészet irodalmában nem a filológiai kutatás rovására emeltük ki. Bár a kuruckorra irányuló történeti

kutatás valóban értékes szempontokat és adatokat szolgáltat, arra is rá kell mutatnunk, hogy a legalaposabb történeti kutatás sem pótolhatja a filológiai munkát. A versek egymással való rokonságára a gondos elemzés világított rá. Így derült ki, hogy az *Erdélyi hajdútánc* és a *Magyar városokrul* való verset alighanem egy bordában szótték, s minden valószínűség szerint egy szerző művei: az 1697-ben írt *Oh szegény magyarság* és az 1703-ban keletkezett *Rákóczi Ferenc buzgó éneke*.

VI. A legszebb Rákóczi-vers: a *Rákóczi kesergője* vizsgálata során feltárul előttünk a kuruc költészet igen nehéz és még alig tisztázott kérdése: a folklórhoz való viszonya. A kérdésnek a kutatás mai kezdetleges állapotában három ága van: a) vannak-e népi eredetű kuruc versek, b) a műköltészet körébe tartozók közül — még ha töredékesen és módosulva is — melyek szálloztak le a néphez, c) milyen mértékben gazdagította a népköltészet a kuruc költészet nem népi eredetű anyagát? Ma még hozzávetőleges választ sem tudunk adni e problémákra.

Az *Adalékok*-ban 13 olyan szöveget találunk, amelyet Thaly valamiképpen kapcsolatba hoz a népköltéssel. Ha az Erdélyinél már meglévő *Székely kurucok dalá*-t nem tekintjük, öt olyan verse van a gyűjteménynek, amit a forrás-megjelölés szerint a nép ajkáról jegyeztek le (*Ne higgy magyar a németnek, Mikor virrad megint, Bezerédi árulásáról, Balogh Adám nótája, Rákóczi kesergője*), a hatodik (*A koroncói harcról*) a kéziratos költészetből régen ismeretes. *A szegénylegény éneké*-nek három töredéke, a *Kuruc tábori dal*-nak az alapszövege megy vissza szóbeli közlésre. Négynek pedig csak sorait és motívumait találta meg idegen szöveg közé ékelve a nép ajkán. (*Csinom Palkó, Erdélyi hajdútánc, Labanc gúnydal, Gondviselő édes atyám.*) A *Tanulmányok*-ban is van egy olyan vers, amit Thaly „régii népballadának” nevez, s Udvarhelyszékről a Nyikó völgyéből, s Szeged-Makó vidékéről származtat: a *Bujdosó Rákóczi*.

A szájhagyományból való versek tekintetében is fel kell vetnünk Thaly szerzőségének kérdését, annál is inkább, mert a Riedl által kifogásolt tíz ballada közül kettő (*Bujdosó Rákóczi, Balogh Adám nótája*) ebből a csoportból való. A *Bujdosó Rákóczi*-t a kritika ízekre szedte, s megállapította, hogy egy részlete valóban Szeged vidékéről való és pedig Kálmány Lajos kuruc vers-töredékekben gazdag gyűjtéséből, a Nyikó völgyében azonban Vikár Béla hiába kereste, többi eleme — Thaly szövegkiegészítéseit leszámítva — a *Rákóczi kesergőjére* megy vissza. Nehezebb dönteni a *Balogh Adám nótája* hitelessége dolgában. A körülötte gyülekező adatok mintha arra vallanának, hogy népi magja van, nem úgy mint a *Mikor virrad megint* kezdetű szép versnek, mely — bár Riedl nem kifogásolta — alighanem Thaly szerzeménye s a kuruc vereséget sirató koroncói ének kuruc győzelmet zengő ellenpárjának készült. A többi élelőszóval hagyományozott ének hitelesnek látszik, a *Koroncói harcról* szólót és a *Rákóczi kesergőjé*-t még Thaly előtt lejegyezték, legfeljebb a *Ne higgy magyar a németnek* kezdetű versecskéhez fér némi kétség.

Feltűnő, hogy Thaly élelőszájról szedett énekei közül három — jegyzetei szerint — egy bokorban termett: a *Koroncói harcról*, a *Bezerédi árulásáról* és a *Mikor virrad megint* kezdetű Győr táján, a *Balogh Adám nótája* sem messze, Csornán. Folklór-kutatásunknak nagy mulasztása, hogy ezt a kuruc költészet tekintetében fontos vidéket nem kutatta át. S általában nem nézett utána az egyes szájhagyományra utaló versek lelőhelyének, pedig a Thaly megnevezte vidékeken kívül még fel kellett volna keresnie azokat a falvakat is, ahonnan a Rákóczi-szabadságharcot elindító parasztfelkelések kirajzottak, mert Rákóczi-hagyományuk még abban az esetben is becses terméke a folklórnak, ha nem verses formában maradt fenn. Illesse hála Kálmány Lajos emlékére: népköltészeti kiadványaiban s még kéziratban lévő gyűjtésében előttünk áll Szeged vidékének gazdag, bár töredékes Rákóczi-hagyománya. Az ő

gyűjtésén kívül én csak egyetlen olyan kurucverset ismerek, melyet az *Adalékok* után jegyeztek le a nép szájáról: egy öreg parasztember diktálta le 1895-ben a *Megjártam a hadak útját* kezdetű szép költeményt Keviczky Ferencnek, ő bizonyára simított e hibátlanak tetsző éneken, mert azt írja, hogy „alig tudott elmenni az öreg diktálásán“. A *Rákóczi kesergőjé*-nek szalontai változata az egyetlen olyan kurucversünk, mely a modern folklór követelményeinek tekintetbevételével került megörökítésre.

A legeredményesebb folklór-kutatás is a levegőben lóg, ha nem tárjuk fel pontosan a folklórt hordozó népi közösségnek a hagyományban megjelenő eseményekhez való viszonyát. Kálmány szegedi gyűjtését azóta tudom igazán értékelni, mióta megismertem munkám során a szegedi nép részvételét Rákóczi Ferenc szabadságharcában. Ezt a példát azért hoztuk fel, hogy reámutassunk a történeti és a folklórkutatás együttműködésének szükséges voltára is. Megemlítjük még az *Őszi harmat után* példáját is. E gyönyörű költeményt — néhány változtatással és hozzátoldott sorokkal elkurucosítva — Thaly kötötte hozzá a Rákóczi-korhoz. Az irodalomtörténeti kutatás cáfolhatatlannak látszó érvek alapján törölte is a kuruc versek közül. Egy missiliből azonban kiderült, hogy Thaly sejtése helyes volt: Rákóczi kurucai énekeltek, érthető, ha töredékei felbukkannak azokon a vidékeken, ahol a fejedelem kurucainak maradékai élnek s azon sem kell meglepődnünk, hogy a nép kezén az egykori szoltár — alighanem kuruc közvetítés útján — szerelmi énekké formálódott:

Fújjad szellő, fújjad zöld erdő harmatját,
Hogy ne lássa senki piros eszímám nyomát,
Piros eszímám nyomát, selyem kendőm habját,
Selyem kendőm habját, bús szívem bánatját.

Van egy énekünk, melynek életét másfél századon át tudjuk nyomon követni: *A szegénylegény éneke*. Szövegét 1706 őszén írták, egy elszakadt strófáját dallamával együtt 1836-ban a Duna—Tisza közén még lejegyezték. A vers a két dátum közé eső hosszú idő alatt darabokra tört, törmelékeit Thaly Szatmárból, Zemplénből, Vásárhelyről, Erdélyből próbálta összeszedgetni, de még összetartozásukat sem ismerte fel világosan. Az ének sorsán megfigyelhetjük, mint hull szét, s a szétesés során mint válik értelmetlenné és vész el egy roppant jelentős vers, mely a maga idejében sokezer kuruc vitéz fájdalomán adott hangot. De megfigyelhetjük transzformációját is: sorai Zöld Marci betyárénekében éltek tovább rejtett életüket.

Thaly négy kuruc ének jegyzetében figyelmeztette olvasóit arra, hogy egyes soraik és motívumaik a népköltészetben is fellelhetők. Ki ne hallotta volna szállóigévé vált híres sorait a *Labanc gúnydal*-nak: „Jaj már minékünk... — Nagy pipájú — Kevés dohányú — Magyar nemzetnek!“ Az a kérdés, hogy a népköltészet vette-e magába a kuruc költészet ízeit, vagy pedig a kuruc költészetbe szívódtak át a népköltészet elemei? A példák inkább az előbbi esetre mutatnak. Ezen a nyomon indult el Deák Ferenc érdekes kísérlete: népdalainkban kimutatni a kuruckor jegyeit. „Népdalgyűjtéseinkben — írja — a kuruc életnek sok becses emlékére bukkanunk, egész népdalkincset állíthatunk össze, a kurucvilág jellemző élete-szokásai, szólásmódjai, műveltségi viszonyai nyomán, melyeket csak úgy sajtáthattak el népdalaink, ha kuruc időkben is éltek... Ezek a dalok a kuruc hagyományokat örökölték, vagy maguk is éppen kuruc dalok.“ Érvelése olykor naív, vannak megmosolyogtatói példái is a „kurucság“ bizonyítására, de elmélete mégis elgondolkodtató és kutatásra serkentő.

Ez az elmélet visszavezetett bennünket oda, ahonnan fejtegetésünk elején elindultunk: a kuruc költészet köréből a kuruckori költészet világába, kiindulásunk ama tételéhez, hogy a politikai és történeti vonásokat hordozó kuruc

költészet mennyire összeszövődött a kor egész költészetével. Most arra figyelhetünk fel, hogy a kuruc költészet a népköltészetbe feloldódva is él.

Végezetül még arról kell szólnunk, hogy előadásunk szükségképpen hiányos és egyoldalú. Nem a népköltészetben és az irodalomtörténetben jártas szakember szólott hozzá most a kuruc költészet nagy kérdéséhez, hanem a vendég, akit a kurucság, helyesebben a népi kurucság történeti kutatásának területéről hívtak át az irodalomtörténet területére, hogy ő is mondja el gondolatait egy mindnyájunk számára fontos és kedves kérdésről.

Valóban a régi magyar irodalom történetének nincs kedvesebb, fontosabb feladata a kuruc költészetre irányuló kutatásnál. Aki e munkát kedvvel és hűséggel végzi, kettős szolgálatot végez: világosságot gyűjt és épít. A kuruc költészetből gazdagon áradó igazság fényénél építi az új Magyarországot.

JEGYZETEK

I. Az előadásban említett versek lelőhelyét csak abban az esetben jelzem, ha nem Thaly gyűjteményeiben (*Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok*. Pest, 1864. — *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez*. Pest, 1872. — *Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból*. Bp., 1885.) találhatóak. — Zrínyi hatását a kurucokra még nem vizsgálták meg. Ezen a hiányon szeretnék segíteni *Zrínyi és a kurucok* c. készülő tanulmányomban. — A kurucvilág előzményeire nézve l.: Pauler Gyula, *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeszküvése. 1664–1671. c. kétkötetes munkáját* (Bp. 1876.). Kezdeitire nézve pedig: *A bujdosók támadása 1672-ben* c. tanulmányát a Századok 1869. évf.-ban. — Thökölyre nézve Angyal Dávid munkáját: *Késmárki Thököly Imre. 1657–1705.* (Bp., 1888–89. Magyar Történeti Életrajzok.) — A népi kurucságnak nincs összefoglaló története. Okmánytárát most gyűjtöm a Történettudományi Intézet megbízásából. A szegénylegényekről l.: *A szegénylegény Esze Tamás* c. cikkemet a Műveltség 1946. évf.-ban. — II. Rákóczi Ferenc életrajzát Márki Sándor írta meg három kötetes nagy munkájában: *II. Rákóczi Ferenc*. (Bp., 1907, 1909–10. Magyar Történeti Életrajzok.) — A Póró-mozgalom történetét Hadrovics László, a Törő–Pető mozgalomát Wellmann Imre készítte.

II. A kuruckori költészet és a kuruc költészet megkülönböztetésére nézve felmerült véleményeket: Bajza József, Riedl Frigyes, Erdélyi Pál és Császár Elemér nézeteit. Varga Imre foglalta össze *A kuruc költészet hitelessége* c. dolgozatában. (Bp., 1936. Irodalomtörténeti Füzetek. 57.) — A kuruckor történeti énekeit Erdélyi Pál egészítette ki szerelmi énekekkel *Kurucz költészet* c., kiadatlan szövegeket is tartalmazó gyűjteményében. (Bp., 1903. Magyar Remekírók. 4.)

A jeremiádok és a kuruc költészet viszonyára l. Varga Imre fejtegetéseit. — Az *Őszi harmat után* elemzését az It. 1950. évf.-ban megjelent tanulmányomban. — Gyulai Pál a kuruc költészettel az 1893–94. tanév első felében *A XVIII. század magyar lírai költésze* tartott előadásában foglalkozott. A *Rákóczi nóta*-t elemzve ezt írja Thaly szövegközlési módszeréről: „Eljárása nem helyes. Mert ahelyett, hogy mind a tizenhét variánst közölte volna, azokból önkényesen egy Rákóczy-nótát rak össze maga, egyik dal strófaival egészítve ki a másik hiányzó részeit.” — Ady kuruc verseiről a *Két szegénylegény egymással való beszélgetése* c. szegénylegény-ének tárgyalása során írtam. (It. 1949. évf.)

III. Riedl tanulmánya: *A kuruc balladák* az It. 1913. évf.-ban jelent meg. — Ferenczi Zoltán *A kurucvilág énekei* c. dolgozatában (Bp., 1880.) a *kölesdi harcról* ezeket mondja: „A mű egészen népies modorra, hangra vall egyaránt s későbbi, a nép ajkáról való feljegyzés nyomait érzem rajta. Thaly jegyzete ellenére is, mely szerint ő az éneket a vörösvári ... levéltárban, egy 1708-ból szóló jelentés hátlapján lelő leírva. Ez azt tenné, hogy az ének egykorú a megénekelt eseménnyel ... Ez belső okok miatt nem valószínű, ámbar az eredeti feljegyzés figyelmes vizsgálata döntené el a dolgot.” — Gyulai kemény, de igazságos bírálatot írt Thaly Bottyán-könyvéről (*Bottyán János, II. Rákóczi Ferenc fejedelem vezénylő tábornoka*. Pest, 1865.): „Régóta nem olvastunk oly rosszul írt könyvet, mint a minő e történeti életrajz.” (BpSz 1867.) Angyal Dávid Thaly Ocskay-könyvéről (*Ocskay László, II. Rákóczi Ferenc fejedelem brigáderosa és a felső-magyarországi hadjáratok 1703–1710.* Bp., 1880.) így ír: „Az életrajz regényességében kevés az igazság, az egész művet csupán a terv, szerkezet és stíl formátlan terebélyessége növelte naggyá. (U. o. 1882.) — A kuruc-kultusz kialakulásának történetét a kuruc-kor reális szemlélete érdekében kívánatos lenne mielőbb elkészíteni. — Thaly

költészetéről I. Borbély Margit disszertációját: *Thaly Kálmán költői munkássága.* (Pécs, 1931.) — A *Vitézi Énekek*-ről szigorú bírálatot tudomásom szerint csak Toldy Ferenc (y-f) adott a Koszoru 1864. évf.-ban. Thaly válaszához Arany János, a szerkesztő, megjegyzést fűzött, mely ezzel a kérdéssel zárul: „Mikor tanuljuk már túrni a véleményeket?” — Az említett elfajult vita a Budapesti Közlöny és a Századok hasábjain folyt 1869-ben és 1870-ben. — „Régius modorban” írt költeményeit maga Thaly gyűjtötte össze, „a Rákóczi-szabadságharc kétszázados évfordulója alkalmából” *Kuruczvilág* címen. (Bp., 1903.) Előszavából érdemes idézni: „Gyűjteményeim anyagának összehordása s közzététele idejében a kurucz versekkel so' at-sokat, nagy szeretettel és a legbehatóbban foglalkozva, — egészen beleéltem magamat a kurucz költszet szellemébe és modorába; a mire önkéntelenül is, mintegy ösztönszerűleg kedvet kaptam a nevezett korszak szabadságharczai — legalább egyes, regényesebb vonatkozású — mozzanatainak költői alakú verses feldolgozására a magam részéről, az eredeti kurucz énekek, balladák, dalok mintájára.” — A *Kurucz tábori dal*-ra nézve l. a *Zöld Marciról* szóló ének jegyzetét a *Vitézi Énekek* II. 401. lapján, ahol a „Kuruczvilág” c. gyűjteményében „teljes épségben meglevő tábori dal” e soraira hivatkozik: „Szegény-legénynek olcsó a vére — Három-négy fillér egy napi bére.” E sorok nem voltak meg a tábori dal Varga Imrénél (391. l.) olvasható alapszövegében, Thaly a *Szegénylegény éneké*-nek egy kezénél levő töredékéből vette, s dolgozta bele az alapszövegbe. E jegyzet bizonyossága szerint a *Kurucz tábori dal* a *Vitézi Énekek* kiadásakor már készen volt. — Az esztergomi mundérokot Esze Tamás tisztjei Rozsnyón 1707. január 27-én nyugtatják. (Országos Levéltár. Lymbus. Ser. I. Fasc. 72—73.) Az irat másolata Thaly kézírásával megvan *Kuruckori Okmánygyűjtemé*-ben. (Orsz. Széchenyi Könyvtár. Fol. Hung. 1389.) Esze Tamás ezredének hollétére nézve l. Bercsényi Jászberényből 1706. augusztus 31-én Rákóczinak írt levelét: „Bár csak Esze Tamás fogadná szómot; ... az csak ezrestül otthon van most.” (*Archivum Rákóczianum.* V. 124.)

a) Márki Sándor hangoztatta a Magyar Tudományos Akadémian mondott emlékbeszédében: „Thaly egyénisége kizárja azt, hogy el tudta volna követni a hamisítás bűnét.” (*Thaly Kálmán emlékezte.* BpSz 1918.) Ezt az érvet ismétli Veszprémy Dezső is. (*Thaly Kálmán védelme a tiz kurucz ballada hitessége kérdésében.* Eger, 1931.) — Esze Tamás armálisának címerképe a Műveltség 1946. évf.-ban látható. A címerpajzsban álló kurucz vitéz arcának nagyított fényképét Thaly a *Rákóczi Album*-ban (I. Rákóczi Ferenc és kuruczai. A Pesti Napló kiadása.) közölte. Erről készült a Vasárnapi Ujság 1868. évf. 27. sz.-ban lévő rajz.

b) Az idézett sorok Féja Géza könyvéből valók. (*Régi magyarság. A magyar irodalom története a legrégebb időkől 1772-ig.* 3. kiad. Bp., 1943.) L. még a *Kurucok* c. versgyűjteményének (Bp., én. Magyarok Könyvtára. 3.) bevezetését: „Habozás nélkül besoroztam a Thalynak tulajdonított verseket. Ezekről a versekről különben az irodalomtörténet megállapítja, hogy remekművek. de a kurucz költszetből kizárja őket. Határozottan azonban nem állítja, hogy Thaly Kálmán versei.” Néhány sorral alább azonban maga is „visszateremtés”-nek mondja a kurucz balladákat, akárcsak Ady kurucz verseit. — Király Györgynek a vitát összefoglaló tanulmánya: *A kurucz balladák hitellességének kérdése.* (BpSz 1915.)

c) Király György is e vélemény felé hajolt, Féja egészen magáévá tette. Viszont a sárospataki tanárok (Harsányi István, Gulyás József, Simonfi János) szerint „Thaly híven ragaszkodik a forrásul használt” szövegekhez, „s csak helyesbítő értelmi változtatásokat tesz itt-ott, a hol romlott szöveget talált és a helyesírást modernizálja.” (*A kurucz dalok forrásairól.* Ethnographia. 1914. 232.) — A *Bujdosó Rákóczi* irodalmáról jó tájékoztatást fog nyújtani Kálmány Lajos hagyatékának, Dégh Linda gondozásában készülő kiadása. — Turóczi-Trostler tanulmánya a Magyar Nyelv 1947. évf.-ban jelent meg. — A kurucz költszet irodalmának nincs bibliográfiája. — Szerb Antal dolgozata: *A kuruckori költszet a Rákóczi Emlékkönyv számára készült 1935-ben.*

IV. A *Nimród ágyékából* kezdetű ének Erdélyi Pál gyűjteményének 21. darabja. A *Két szegénylegénynek egymással való beszélgetése* is nála található az 53. szám alatt. — A *Bónis Ferenc keservé*-t Harsányi és Gulyás adta ki az ItK 1917. évf.-ban. — A *Rákóczi Ferenc buzdó éneké*-t Badics Ferenc u. ott 1927-ben. — *Felvinczi György kurucz énekei*-t Kanyaró Ferenc az Erdélyi Múzeum 1908. évf.-ban. Kézíratáról: Szabó T. Attila, *Egy ismert és egy ismeretlen kuruckori ének.* (U. ott. 1930. évf.) — A V. Szolga Mihály diáriamában fennmaradt énekeket (*Magyarország, Erdély hallj új hírt,* — *Nincs becsületi a katonának*) Századok 1904. évf.-ban publikálta R. Kiss István. — A *Szegénylegény éneké*-ről R. Kiss Istvánnak az a véleménye, hogy „több évvel a szatmári béke után keletkezett, oly időben, mikor a győzők a legyőzöttekkel éreztetni kezdték hatalmukat, a mikor 'sok vitézek, próbált legények rossz becsbe' jutottak.” V. ö. A *Szegénylegény éneke* c. tanulmányommal (*Magyar Századok.* Bp., 1948.), ahol az ének szöveg-

változatainak felsorolása is megtalálható. Egy, ott nem említett, töredéke előfordul Tóth István énekgyűjteményében. (Fabó Bertalan, *Egy ismeretlen nótagyűjteményről*. Magyar Zenetudomány. 1907. évf.) — Alsözeghy Zsolt így értelmezi a *Két szegénylegény egymással való beszélgetése*-t: A szegénylegény „a katonasorból kopott ki. A kuruc időben nagy becse volt. . . . De lerongyolódott állapotjukban katonának sem fogadják őket, a vén vitézt lenézik, eljárójává ügyis csak németet tesznek.“ (*A XVII. század lírai költészete*. ItK. 1935. 243.) V. ö. a versről szóló tanulmányommal: It. 1949. évf. — Gyulai idézett egyetemi előadásában ezt mondja a *Rákóczi-nóta* keletkezési idejéről: „Álkalmasint a Rákóczy-forradalom után keletkezett, mert csak kétségbesést fejez ki. Az elkeseredett panasz egyhangúságát nem szakítja meg a mult dicsőségének egyetlen büszke emléke, a jövő reményiségének egyetlen halvány sugára sem. Nincs benne sem erély, sem elszántság. Mintha a magyar többé nem bíznék magában és csak Isten kegyelmétől várna mindent.“ — A nép szerepéről a kuruc költészetben l. Féja id. irodalomtörténetét. — Eckhardt cikke: *Apáti Ferenc jeddó éneke és a Csinom Palkó*. It. 1912. évf. — Az erdélyi kuruc jobbágyok folyamodványait R. Kiss István adta ki *II. Rákóczi Ferencz erdélyi fejedelemmé választása* c. könyvének adattárában. (Bp., 1906. Közlemények a br. Radvánszky-család levéltárából. V. 4.) — A falvaknak a szabadság kérdésében való meghasonlására nézve l. a salánki és a nagyszöllősi példát. (*Archivum Rákócziánium*. I. 240., 233–234.)

V. Rákóczi és a nép viszonyára: Marczali Henrik, *II. Rákóczi Ferenc és a nép*. (BpSz 1907.) Márki Sándor fejtegetése (*Rákóczi és a köznép*) a fejedelem életrajzában (I. 285–294.) hasonló értékű. — Szoboszlai Sámuel sólyomkői kapitány verseit 1708. február 12-én és 26-án Károlyi Sándorhoz és Varasdi Istvánhoz írt leveleiben említi. (Károlyi-levéltár. Kuruckori iratok. 1708. Febr. Fasc. A. no 46. és Irregstrata.) — Kazinczy másolata *Rákóczynak tábori-énekéről* a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában van: Polit. 2. r. 1. III. 39. — A versfölkutatásról: F. Deák Ferenc, *Irodalomtörténeti tanulmányok a kuruc költészet köréből*. (Bp., 1909.) — Payr Sándor cikke: *Miszlai András, a kurucvilág költő-papja*. (Protestáns Szemle. 1928. évf.) — Rákóczi francia versét Markó Árpád találta meg. (*A versírő Rákóczi*. Magyar Szemle. 1936. évf.) — A Rákóczi neve alá foglalt verseket a sárospataki tanárok említik. (*A kurucz dalok forrásairól*. II. *A sárospataki főiskola könyvtárában lévő kurucz-kori dalok*. Ethnographia. 1914. 238–239.) Az egyik (*Mikor Rákóczi Lengyelországba ment*) ki van adva *A kuruc balladák hitelessége* c. könyvükben. (Spatak, 1914.) — A *Győzhetetlen és köszalom* kezdetű éneket a Gyallay—Pap daloskönyv mondja Rákóczi énekének. (Szabó T. Attila, *Kézírtatos énekeskönyveinek és verses kézíratainak a XVI—XIX. században*. Zilah, 1934.) — A Rozsnyay-kérdést a *II. Rákóczi Ferenc és Rozsnyay* c. cikkemben tárgyalom.

VI. A Balogh Ádám nótája hitelességének kérdésére nézve l. a sárospatakiak idézett cikksorozatát: V. *A Balogh Ádám nótájának zenei hitelessége*. (Ethnographia. 1916. 225–229.) Továbbá László Zsigmond kísérletét: *A kuruc balladák*. (Bp., 1917.) Megállapítása szerint „az egyetlen ballada, mely nem egyeztethető össze Thaly hangegyéniségével a Balogh Ádám nótája.“ — Kálmány Lajos gyűjtését *Szeged népe* c. háromkötetes kiadványában (Arad—Szeged, 1881, 1891.) közölte. A *Hagyományok* I. kötetének (Vác, 1914.) 213–216. lapjain azt bizonyítgatja, hogy a *Bujdosó Rákóczi* „valóságos műköltemény“. — A *Megjártam a hadak útját* kezdetű éneket Keviczky Ferenc jegyezte le. (*Egy Rákóczi-kori dal*. Ethnographia. 1900. évf.) — A *Rákóczi kesergőjének* modern lejegyzése a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* XIV. kötetében található. (Szendrey Zsigmond, *Nagyszalontai gyűjtés*. Bp., 1924.) — Az *Őszi harmat után* népdal-változatát F. Deák Ferenc idézi Vikár nyomán, említett könyvében.